

закону з КПК, що тільки негативно вплине на діяльність правоохоронних органів. Ніхто не заперечує, що закон про органи дізнання і попереднього слідства відіграє позитивну роль, якщо буде стосуватися лише питань матеріального, організаційного і кадрового забезпечення цих органів, але щоб уникнути непотрібних суперечностей, регламентування процесуальної діяльності повинне бути зосереджене в одному законі — Кримінально-процесуальному кодексі.

ОРГКОМІТЕТ

З ІСТОРІЇ БОРОТЬБИ ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ

В. ЄРМОЛАЄВ, доц. НЮА України

ПРО ОБ'ЄКТ ДЕРЖАВНОГО ЗЛОЧИНУ В «ПРАВАХ, ПО КОТОРЬМ СУДИТСЯ МАЛОРОССИЙСКИЙ НАРОД»

На початку XVIII ст. Україна перебувала у складі Російської імперії на правах автономії, проте Росія відверто здійснювала курс на ліквідацію автономного становища України.

Одним з напрямків наступу Росії на права і вольності України та українського народу було поширення російських законів на територію і народ України. Таких законів було чимало, і перш за все це були правові норми, які спеціально створювалися для регулювання становища окремих станових груп України та органів козацької адміністрації, щоб ще міцніше «прив'язати» Україну до Росії.

Український народ усіляко чинив опір наступу Росії, в тому числі правовій експансії, якій Україна прагнула протиставити власну правову систему.

Правова система України з'явилася і формувалася в рамках української національної державності.

Українське суспільство зберігало право України, розглядаючи його як найвизначніше політичне та культурне завоювання, як опору своєї народності та державності, прагнула розвинути його далі. Ось чому один з найдостойніших керівників України — гетьман Данило Апостол наполегливо добивався згоди царизму на проведення кодифікації українського права. У 1728 р. за указом цариці Анни у відповідь на численні прохання і звернення української старшини та шляхетства і особливо гетьмана Данила Апостола в Україні було розпочато роботи щодо систематизації, а згодом — і кодифікації українського права. Головною метою цих робіт було

об'єднання раніше існуюваних джерел в одне, «чтобы оные права для пользы малороссийского народа в совершенстве были»¹. У першій половині XVIII ст. кодифікаційні роботи в Україні зосереджувалися на складанні Зводу малоросійських законів, який пізніше одержав назву «Права, по которым судится малороссийский народ». Цей Звід — свідчення високого рівня розвитку правової думки в Україні в той самий момент, коли царизм посилив наступ на державно-правові інституції українського народу.

Зараз, коли йде формування демократичної правової держави, підвищується інтерес до історії права України. І не дивно, що у першу чергу дослідників цікавлять найбільш значні явища цієї історії, особливо така пам'ятка, як «Права, по которым судится малороссийский народ». Історична частина цього Зводу присвячена проблемам кримінального права. В даній статті розглядаються лише деякі питання, що стосуються державних злочинів і боротьби з ними, чому була спеціально присвячена глава 3 Зводу.

На державні злочини поширювалася загальна назва злочину — крадіжка, зухвалість, виступ, але разом з тим вони мали ще й спеціальну назву — «слово и дело государево» (п. 2 арт. 9). При цьому закон вимагав, щоб усіляку людину, яка заявила, що їй відомо про «слово и дело государево», слід негайно під сильною вартою супроводити до вищого суду для давання показань.

Родовим об'єктом державного злочину за Зводом є держава, точніше, те широке коло суспільно-політичних відносин, які складали зміст діяльності держави і які були основою її могутності. Оскільки монарх був верхівкою державної влади, уособлював собою цю владу, а з нею і державу, то глава 3 відповідно була й названа «О высочайшей власти и чести монаршей»².

Являє особливий інтерес арт. 1 цієї глави. Це є не чим іншим, як нормою конституційного права, і вона тут цілком доречна, бо визначає роль і прерогативи монарха в державі, вказує, що влада монарха є священною, виходить від Бога і тому усі статuti монарха усіма його підданими повинні виконуватися з усіляким шануванням та повинуванням і ніхто,

¹ Полное собрание законов Российской империи с 1649 года. Т. IX. 1733—1736. № 6611. 31 июля 1734 г.

² Див.: Кистяковский А. Ф. Права, по которым судится малороссийский народ. К., 1849. С. 19—44.

крім монарха, законів та інших прав встановлювати не може¹.

Не залишає сумнівів те, що при формулюванні цього пункту упорядники виходили із «Правды монаршей» Феодана Прокоповича, котрий визначав владу монарха — Петра I як таку, що виходить від Бога, і повинуватися якій сам Бог веліє.

Артикул I дає змогу встановити і точно визначити безпосередні об'єкти державних злочинів, а й заодно побачити, що родовий та безпосередні об'єкти низки державних злочинів співпали.

Склади злочинів, об'єднані в гл. 3 на підставі родового об'єкта посягання, мали різні безпосередні об'єкти. В першу чергу слід виділити таку групу злочинів, безпосереднім об'єктом яких було посягання на життя, здоров'я, честь і гідність монарха (п. 2 арт. 1). Потерпілими від цих злочинів можуть бути й монарші спадкоємці (п. 5 арт. 2). Гадається, що вказівка на те, що потерпілими від посягання можуть бути спадкоємці монарха, живого чи мертвого, означає, що даний злочин спрямований на припинення правління царюючої монархії. Говорячи сучасною мовою, мається на увазі державний переворот.

Об'єктом державного злочину є також життя, здоров'я, честь та гідність родини монарха. Щоправда, п. 5 арт. 2 не називає складу родини. Гадається, що маються на увазі ті члени родини монарха, які є його законними спадкоємцями. Тому посягання на них означає створення умов для припинення правління царюючої династії. Разом з тим посягання як на спадкоємців, так і на інших членів родини монарха заподіює матеріальну і моральну шкоду главі родини — монарху. Зрозуміло, таке посягання б'є по ідеї влади, оскільки монарша влада повинна бути недоторканною та єдиною, і монарх разом зі своєю родиною мають складати непорушну єдність.

¹ Понеже монарх или самодержец и правительствующій государ его власть предержажая, то-есть над всеми верховная, от единого всевишняго Бога определенная и учрежденная, того ради устави и указы его высокомонаршескія всеми подданным за право содержат и онія со всяким почитаніем и повиновеніем исполнят должно, иний же никто, кроме его повеленія, никаких законов вводит и прав установлять не силен.

Монарх имеет власть судить всякіе персони и решить всякіе дела, в которых крайняя апелляция (то-есть всяких судов отозв) к его высокомонаршескому маестату быть должна, ибо сам он всех верховній судія, содержит же меч от Бога себе данный к защищенію церкви и государства, к соблюденію права и справедливости, ко обороны вдовы и сирот, ко избавленію немощных от рук сильных, воли и власти состоит прошеніе преступникам вин их и награжденіе вырним и добрим подданным.

Одночасно закон захищає від посягань оточення монарха при дворі та в інших місцях його перебування. Тому серед державних злочинів ми бачимо посягання на життя, здоров'я, честь та гідність осіб, які не є близькими до монарха, але стали об'єктом посягання у його присутності. Очевидно, що в першу чергу об'єктом цих посягань є порядок, що гарантує pokій і безпеку монарха, а іншим об'єктом цього посягання є життя та здоров'я осіб, які зазнали нападу в присутності монарха (п. 1 арт. 10).

Отже, закон розрізняє місце, простір, де перебуває монарх, та вчинення злочину в його присутності — «перед государем».

Іншим об'єктом державного злочину є зовнішньополітична діяльність монарха, його міжнародний авторитет. Закон називає як потерпілих фізичних осіб, наділених відповідальністю, офіційними повноваженнями, які пов'язані із здійсненням зовнішньополітичної діяльності держави. Це послы і посланники царя та інших держав, кур'єри або послані царя з грамотами чи указами від нього (п. 1 арт. 12).

Об'єктом державного злочину є також існуючий порядок управління в країні. Посягання на цей порядок — змови та бунти — оголошуються державними злочинами. Їх небезпека збільшується масовістю дій проти державної влади (п. 2 арт. 1).

До числа об'єктів державних злочинів відноситься й зовнішня безпека держави. На цей об'єкт посягають такі злочини: зносини з недругом і допомога йому, котру закон називає зрадою («перемет» — п. 6 арт. 1). До цієї групи злочинів відносяться здання фортеці недругу, а також пропущення недружніх військ в державу, продаж і вивіз у недружню землю зброї, боєприпасів, продовольства, корму для коней та інших стратегічних матеріалів (п. 8 арт. 1). Небезпека цих злочинів полягала у заподіянні шкоди военній могутності держави, розутаємничуванні планів військового керівництва. Усі ці види злочинів з сучасної точки зору також являють собою зраду. На жаль, залишається невідомим погляд на це упорядників Зводу. Гадається, вони не могли не зрозуміти схожості сутності цих злочинів з такими діями, як зносини з ворогом та допомога йому. Так що, мабуть, упорядники Зводу чи то не вважали за потрібне зайвим разом називати кожний злочин цієї групи зрадою, її різновидом, чи то у них не знайшлося для цього необхідних знань та умінь.

Безпосереднім об'єктом злочинних посягань були також нормальне функціонування грошового обігу в країні, її фінансова стабільність, що є однією з найважливіших складових економіки держави. Саме на цей об'єкт посягав такий

злочин, як фальшивомонетництво, і тому він віднесений упорядниками Зводу до числа державних злочинів.

Фальшивомонетництво уявляло собою виготовлення з метою збуту, а також збут металевої монети. Предметом виготовлення і збуту Звод називає тільки монети. Під їх виготовленням закон розумів будь-який спосіб — псування, підроблення, перелицьовування.

Закон кваліфікує фальшивомонетництво як виготовлення з метою збуту, а також збут злодійських грошей (п. 1 арт. 14).

Для того щоб полегшити боротьбу з тяжкими злочинами, перш за все з державними, державі була потрібна допомога приватних осіб. Вона відкрито заохочувала доноси про державні злочини. Донositель оголошувався зразком вірності своєму государю, богобоязкою особою. Донос, який обвинувачував будь-кого у зрадницьких діях, оголошувався вчинком, угодним Богу, достойним милості государя та винагороди (п. 1 арт. 3). Звідси випливає, що донос розглядався державою як норма життя.

І навпаки, недоносительство про державні злочини визнавалося самостійним складом державного злочину. Артикул 4 Зводу присвячений саме недоносительству. Особи, які відали про зловмисність, але не оголосили про неї, де належить, притягувалися до відповідальності та покарання поряд з бунтівниками і зрадниками (п. 3). За недоносительство про найбільш тяжкі державні злочини каралися близькі родичі злочинця. Так, п. 1 арт. 3 оголошує державними злочинцями повнолітніх синів злочинців, які виступають проти монаршої величності, і зрадників, які виступають проти монаршого маєстата. Цей злочин може бути поставлений за вину повнолітнім синам лише в тому разі, коли вони знали про тяжкий злочин батьків і не донесли на них. Неповнолітні сини звільнялися від покарання у будь-якому разі. Точно так пп. 4, 5 звільняли від покарання дружин та дочок злочинців, якщо вони не відали про державні злочини.

Аналіз норм Зводу про недоносительство свідчить, що особа, яка відала про державний злочин, але не донесла про нього, притягується до відповідальності і карається як особа, винна в тому ж злочині, про який недоноситель не повідомив. Це положення випливає із визнання доносительства обов'язком, що виходить, наприклад, із норми, відповідно до якої обвинувачували в недоносительстві за формулюванням «злочинець не оголосив про те, де належить».

Знайомство з описаним складами злочинів переконує, що упорядники Зводу як джерела глави 3 використали відповід-

ні норми III Литовського статуту і Соборного уложення 1646 р.

Аналіз об'єктів державних злочинів за Зводом говорить про те, що, по-перше, в Україні у першій половині XVIII ст. була розвинута юридична думка; по-друге, система державних злочинів, якщо судити за їх складами та об'єктами, відповідала аналогічній системі Російської імперії. Це дає змогу зробити припущення, що в той історичний період упорядники Зводу розуміли, що Україні не визволитися з-під влади Росії і тому слід рахуватися з основними встановленнями цієї держави. Упорядники, мабуть, сподівалися, що слідування законам Росії в одній сфері (в даному разі — в боротьбі з державними злочинами) дозволить Україні одержати можливість самостійно регулювати цивільно-правові та інші відносини згідно з українськими звичаями та правовими встановленнями.

Надійшла до редколегії 08.05.97

В. ТРУБНИКОВ, проф. НЮА України

ПОРЯДОК І ВИДИ СОЦІАЛЬНОГО СПРИЯННЯ ЗВІЛЬНЕНІМ ВІД ПОКАРАННЯ В УКРАЇНІ (20—30-ті РОКИ)

У перші роки існування радянської держави спостерігається прагнення до застосування заходів, спрямованих не тільки на реорганізацію відбування покарання у виді позбавлення волі, диференційованого застосування виправно-трудових заходів сприяння щодо засуджених, а й на перебудову усіх організаційних і правових форм роботи із звільненими з місць позбавлення волі. У той же час з ліквідацією пенітенціарних установ царської Росії припинили своє існування і без того небагаточисленні благодійні та патронатські товариства.

6 січня 1918 р. при НКЮ створюється тюремна колегія для «завідування усіма галузями тюремного побуту і вироблення основних засад широкої реформи тюремних установ і тюремної справи». До завдань бюро колегії входило утворення комісій з «громадського сприяння звільнюваним (реформа колишнього патронату)»¹.

¹ О создании тюремной коллегии: Постановление НКЮ РСФСР от 6 января 1918 г. // СУ РСФСР. 1918. № 5. Ст. 223.